

GRÓF KÁROLYI ISTVÁN
EMLÉKEZETE.

IPOLYI ARNOLD,

IGAZG. ÉS REND. TAGTÓL.

KIADJA

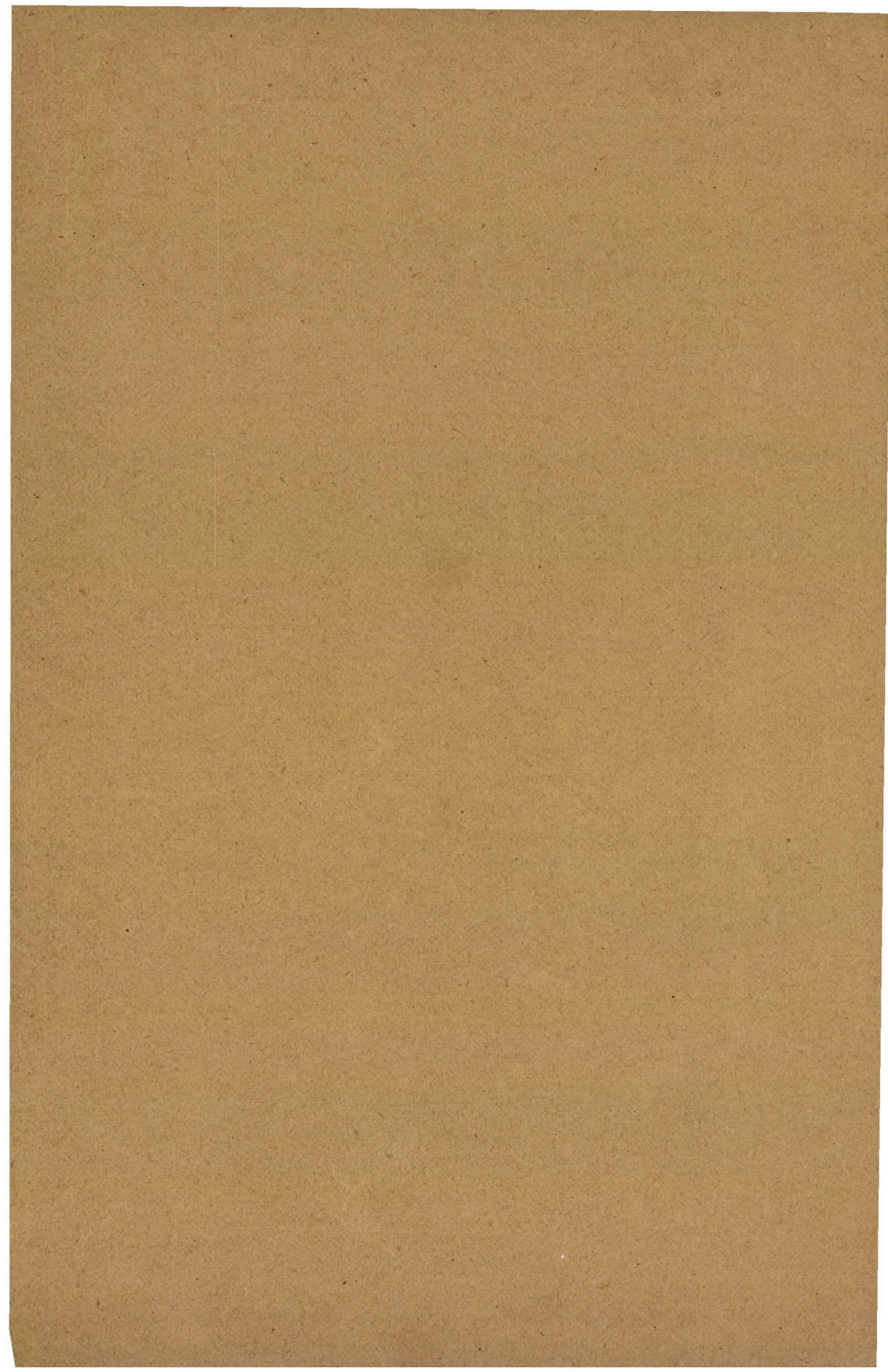
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Ára 30 kr.

BUDAPEST, 1883.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)



GRÓF KÁROLYI ISTVÁN

EMLÉKEZETE.

IPOLYI ARNOLD,

IGAZG. ÉS REND. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1883.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1883. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A nemes és példás élet hatása, a tanulság és lelkesedés kimerithetlen forrása. S a férfiú, kinek emlékezetét az Akadémia ez ünnepélyes ülésén megtisztelni kívánta, legjobbjaink egyike: gr. Károlyi István, vallásossága és hazafisága, az irodalom és tudomány pártolása és jótékony-sága által méltó példaképpé emelkedett.

Az Akadémia, mint a nemzeti közérzet egyik legmagasabb kifejezése, mindenkor tülemelkedve az általa gondozott irodalom szakszerű szűkebb korlátaiban, kegyeletes tisztelettel tüntette ki a nemzeti ügy buzgó munkásait, s igazgatói székeibe emelve, ünnepelte azok emlékezetét, kik a magyar irodalom előmozdítása által magukat érdekesíték. És jelenleg, midőn az Akadémiát a közérzület, a tudomány és műveltség erősebb szálai kötik össze a nemzettel, midőn nem csak az ősi név vagy főuri méltóság és pártfogás kölcsönöz neki fényt, hanem maga oszt díszet; annál inkább nemes kötelesség, megadnunk a tiszteletet ama nagy kor férfainak, kikre nézve nem annyira dicsőség, mint áldozat volt szolgálni az Akadémiát.

De gr. Károlyi István nem csak az Akadémia igazgatói s alapítói első sorában állott, hanem az írói segélyegylet megalapításával s a magyar irodalom

pártolásával is első helyet foglalt el, melyen még kiváló tudományos képzettség is diszité.

Pedig gyermek-kora első éveivel felértek még amaz a nemzetre oly ádáz korba, midőn a közszellem hanyatlásával, a nemzeti érzet elzsibbadt; nyelvünk a főbb családok köréből idegen befolyások által kiszorult. S a nemzeti ébredés hajnalán korán elhunyt atyja még szükségesnek látta végrendeletileg meghagyni fia magyarrá neveltetését, s anyja, István fia születésekor, leveleiben hirdetni, hogy magyar fiut óhajt benne nevelni a honnak.

De ily korban is, midőn a nemzeti fejlődés megakad, nálunk gyakran pótolta a nyelvet s éltette a nemzetet a családok és nemzetségek története és hagyománya. Sokszor erősebbek voltak ezek a nyelvnél és fajnál. Mert hasonló örökséget képeznek ezek is, mint akár az ősök neve és vagyona, testi és lelki tulajdonaik, a mint a késő ivadéokban is megújulva, kifejezésre jutnak s annak sorsát meghatározzák. A nemzetnek valamint nagy nemzetségeinek multja, őseik és hőseik küzdelmeinek és dicsőségének emlékei alkotják e hagyományos vonást, mely őket a hanyatlás korában is fentartja s újra feltámasztja.

A Károlyiak ily családi traditiói messze benyulva a magyar őskorba, élénken szólottak és magasan hangzottak. A család eredetét az első foglalás birtokjogán a hagyomány egész az első vezérekig, míg a történettudomány is, levéltáraik okmányai nyomán (melyek épen most adatnak ki a család által számos kötetben), legalább az Árpádházi királyokig, a XII-ik századig felvihette. Észrevétlenül élve sokáig alig hogy névleg ismerve, nevelked-

nek és temetkeznek ősi kastélyaikban és családi monostoraikban, Károlyban és Semjényben, Kaplonyban és Sárváron; és a véres csatákból hozzák a vitéz őseik, változó neveik közt Karvaly (Karul) és Ördög (Urdung) hős tetteiket jelző régi elnevezéseiket. De nem áshatom itt tövíg a terebélyes fát, melynek dús ágai annyi hadnagyot és hadvezért, megyeispánt s államférfit, főpapot és fejedelmi nőt termettek. A korhoz képest gyakrabban látjuk őket bár a hadi sagumban, mintsem a béke tógájában; de nem hiányzottak azért köztök az okmányaik által gyakran említett literatusok sem és magisterek, deákok és papok. Sőt már a hitujításban is ott találjuk majd az őshit s egyház védelmében, majd a hitujítók elősegítőiként. És mig Bethlen Gábor fejedelem neje: Károlyi Zsuzsánna, — kit Boeskey István fejedelem szerzett meg neki, mint rokonát, hadnagya leányát s az ország egyik leggazdagabb örökösét nőül, hálája jeléül, hogy a fejedelem-ségre segíté, — a hitujítás buzgó dajkájakint szerepel, ennek főoszlopa: Keserői Dajkát és Geleji Katona Istvánt ápolja és nevelteti; addig Károlyi Mihályné, támogatva a katolikus vallást, szatmári házában rejtegeti Kornis és Bánffy jezsuita atyákat, Rákóczy György üldözése elől, és küldözgeti őket be ellenére Erdély térítgetésére. De e család egyik leányának unokája is ekkor már maga a lángoló szónoki hevéllel térítő bibornok Pázmány. Hasonlón [majd az ország s a királyi szék, majd a nemzet alkotmánya és szabadsága védelmében találjuk őket a hadakban s a nemzeti felkelésekben. Mert ez volt akkor a nemzet fentartásaért vívott erős tusák közt történeti életének, ha nem is mindig hibátlanul üzött, politikai váltó-

gazdasága, melylyel annyiszor fenyegetett önállását és létét törekedett kivívni és fentartani. A merev, szilárd pártállás lehet, sirba viszi vala a nemzetet. Míg életszivóssága, melylyel majd áldozattal támogatja az őt fentartó hatalmat, majd magát is feláldozza, hogy szabadságát és jogát ellene megvédje, azon kettős alapvonás, mely történelmünkön keresztül vonulva, annak egyik alkotó elemét képezte. Párttörténetet írna az, ki a nemzet actualis állapotaiból kiindulva, az egyik vagy másik félt ma azért teljesen kárhoznatná. A nemzet-életet a pártok összes cselekvése alkotja. Hiba, sőt árulás megesett az egyik s a másik félen is. De nem ez, hanem a magasabb honfiúi eszme volt az, mely a pártokat cselekvésre ragadta, és képezte a politikai actio elvét és lelkét.

És nem emelem vala ki ezt feleslegesen ily élesen, ha az utóbbi időkig nem jellemezné oly erősen a nemzet történetét, és vele a Károlyi nemzetség tagjai életét e kettős vonás, akár Sándorig a kurucz vezérig és István grófig, kiben épen mintegy feléledve kiemelkedtek családjá legnemesebb traditiói. Mert a nagy névre, melyet az ősök hosszú sora hagyott rá, nemcsak méltó lőn, hanem annak dicsőségét jóval nevelte; míg nagylelkűségével és hazafias áldozatkészségével, példás vallásosságával és jótékony-ságával mindannyit meghaladta.

Emelkedett vallásos érzelmű anyja vetette el az erények e magvát lelkébe. Nevelői és tanítói, fővárosunk kegyesrendi s egyetemi iskoláiban nevelhették nagyobbra; kik közt Kovacsóczy Istvánnak, az Arpadia szerkesztőjének testvérét és Révai Miklóst, a legnagyobb magyar nyelvtudóst említik, ki már nagy

atyjának is kegyeltje volt. — De ekkor még a nemzeti közérzet nem hatotta volt át mélyebben a közéletet. Révai és Kazinczy, körük és tanítványaik, csakhogy épen megindíták az irodalmi mozgalmat. Midőn István gróf is, követve inkább főuri családaink ifjai akkori rendes pályáját, hadi szolgálatba lépett; mely az oly nagyratartott hagyományos magyar vitézség egyetlen tere és nyilvánulása volt. Ebben még leginkább kitünhettek, hol az első és legnagyobb magyar reformer: Széchenyi István is akkor kezdette pályáját. Gróf Károlyi István azonban innét is csakhamar a diplomatiái térre lépett. Ezzel egyszerre a világ egyik fővárosa Páris közepette találta magát. Hol az akkor befolyásos Metternichi politika egyik főügynökségének: az osztrák-francia követségnek tagja lett. Ez a bécsi congressus után történt, melyen Talleyrand a játszmát Franciaország számára megnyerte, s a világpolitika legváltozóbb nézetű diplomatája a legitimitás állandó elvét elfogadván, akkor a conservatív restauráció központjává lőn. S ez mély befolyással volt István grófra is.

A francia társadalom negyed század óta mintegy a hatodik átalakuláson ment át, a mint az absolut monarchiát az alkotmányos, ezt a forradalom, a convent és directorium rémuralmai, a dictatura és consulatus egész az imperatori önkényig gyorsan egymás után követték; és ezek megbukásával most ismét az alkotmányos monarchiai restaurációban helyezte mindenki reményét. A szabadság vad orgiái s az imperialismus zsarnoksága által hosszasan lenyomott magasabb és szellemibb aspiratiók rugói egyszerre felpattantak. Ujabb élet, újabb eszmények kezdettek

ujra lüktetni az új életre ébredő magasabb társadalomban. A tribune és vérpad, a hadsereg és tábor helyett ismét a salon s az irodalom vált központtá. A restauratio fényes diadala ünnepélyeivel, a mint a Hotel de Villeben Cherubini zenéje és Malibran énekével Millvoye királyi béke-hymnusa felzengett, megnyíltak és megteltek ismét a Foubourg St.-Germain elpusztult salonjai, régi aristocratiája megtépett fájának fenmaradt csemetéivel. A visszahozott Bourbonok udvara nem volt ugyan többé XIV. Lajos fényes és lármás társaságának salonja, hol a hatalom és dicsőség, a hivalgás és léhaság találkozott a szellemmel és ihlettel, s a nagy erények karöltve jártak a bűnök szörnyeivel. De azért a keresztes-hadak vitézeinek unokái a szerencsétlenség által megtisztult finom szellemükkel és izlésükkel a salon-életet ismét magasra emelve, a nemesebb társadalmat új életre ébreszték.

A magasabb francia salon azonban mindig kiválóan irodalmi és művészeti salon és társaskör volt. És misem kívánt inkább restauratiót, mint a magasabb irodalom, melyet a forradalom a sárban meghurczolt, s a császárság hadai táborszekereihez csatolva meghordozott. Most végre diadalát ülte. Magas államférfiak, kezdve a fejedelemtől, XVIII. Lajostól, — kinek kedves Horatiusa odáit minisztere Villèle marquis már vegyesen olvasá fel Lamartine meditációival, — tudósok és bölcészek, belletristák és szellemdús hölgyek vetekedtek az irodalom ünneplésében. Mig Duras hercegnő salonja Chateaubriand dicsőségének fényes csarnokává lőn, hol a »Kereszténység szelleme« és »Vértanui« eposa, a század elején

még mint csendes fohász hallatva, most már mint daldal-ének hangzott fel; és Tremouille hercegnőnél Bonald és De Maistre komolyabb vallásos iratai mellett Lamartine hymnusait meghatva olvasták; addig madame Racamier és Broglie hercegnőnek mintegy közvetítő salonjaikban a bölcészet is karöltve járt a politikával, a tudománynyal és irodalommal; és Remusat és Sismondi, Benjamin Constant és Royer-Collard, Guizot és körük fellépése és társalgása képezte a központot.

Gr. Károlyi István e salonokban élte át ifju korát s a kor e legmagasabb és legfényesebb társaságába jutva, itt nyerte sajátlag magasb nevelését. A mint előkelő származásának s állásának e körök megnyitlak, úgy megnyitl az ő fogékony keble is magasb inspiratióiknak. Rendes látogatóik közé tartozott. Csakhamar még szorosabb rokoni kötelékek fűzték össze a párisi főuri világgal. Alig két évi ottani tartózkodása után nőül vette Dillon Georgina grófnőt, az ország egyik előkelő dús családja hölgyét, Póignac herceg miniszter unokahugát, kivel a két világrészben levő gazdag birtokai: párisi palotájától kezdve egész az amerikai martinikai gyarmatok czukornád ültetvényei örökségeig a Károlyi családra szálltak. E családi kötelék állásával együtt még tovább Párishez fűzte; s azután is gyakran, neje korai halála után, gyermekeivel és családjával összeköttetésben oda visszavitte, s e körök családi és salon-élete sokáig másik otthonává lőnek. Azok irodalmi szellemének nemesebb iránya pedig teljesen áthatotta. A franczia irodalommal való foglalkozás kedvencz mulatságává sőt szenvedélyévé vált. Gonddal állította

össze főtí palotája fényes könyvtár-termében műveit mely e tekintetben páratlanná lőn hazánkban.

De ott emelkedett fel lelkében életének legfőbb eszménye is, mely lelkét és szívét teljesen áthatotta: a vallásosság mélyebb érzete. A restauratio irodalma ugyanis nem csak főleg vallásos irányu volt, hanem egyenesen a vallás helyreállítását is czélozta. — Hasonlón, mint a XVIII. század irodalma, nem csak vallástalan volt, hanem a vallást gúnyolva és üldözve annak mintegy kiirtására tört; úgy a restauratio irodalmi és tudományos műveivel kezdette meg a vallás visszaállítását.

A vallási élet akkor sehol sem mutatott oly nagy tanulságokat, mint Franciaországban. Nehány évtized alatt átélte a kereszténység története összes évezredei korszakait. Eljutott a pogány hitetlenségig; megélte ugyszólván az őskereszténység kora, a Nerók és Diocletianok, az Apostata Julianok alatti üldöztetéseit és kiirtását. Mint egykor a katakombák földalatti rejtékhelyein, zárt ajtóknál s a börtönök földmélyében áldozott már, ide is a bakók bárdjától üldözve, s az istentagadók beható gunyjától szíve mélyéig sértve. Alig néhány fenmaradt hithű pásztor és a pásztortól is megfosztott egyszerű nyáj tartogatta még rejtegetve szívében szikráját; midőn a számkivetésből visszatérők felszították ujra lángját. Mert a Caesar parancsára visszadekretált oltár, ha a rombadőlve elpusztult templom helyén füstölgött is már, de az áldozat lángja nem loboghatott fel szabadon a magasba. Isten visszahelyezettett Franciaországba, de nem uralkodhatott benne, nem tért meg a szívekbe.

Ekkor a visszajött hősök egyikét szemelte ki Isten.

És Chateaubriand, a végső classicusok utolsója s a romanticusok elsője, mint őt az irodalomtörténet elnevezte, ki az antik-irodalom szépségeivel a keresztény szellem nemességét párosítá, kezdé meg az irodalom terén a visszaállítást. Ezzel megkezdődött a hitetlenség ellen, az elnyomott de kitörölhetlen vallásosság érzetének reactiója. Munkái: a Kereszténység szelleme és Vértanui nem csak könyvek, hanem tények lőnek a XIX. század szellemének történetében, melyek ekkor Villemain mondása szerint, mint a magasztos gót dom nagyszerű portaléi nyitak meg, fenséges kilátást nyujtva a szentek szentjébe. Franciaország velök kezében tért vissza a hithez, azon szükségnél fogva, melyet az emberi szív érez a vallás után, valahányszor az erőszakosan elnyomatik; és melynek hiányát semmi bölcsészeti eszme nem képes pótolni, nem a lelkiismeretet megnyugtatni. Az ujkor meg nem állapodható eszméin s elvein tul visszament tehát azon kor eszményei s intézményei kereséséhez, melyek a keresztény civilisatio egyedüli erős alapját képezték. S feléleszté egyelőre ezzel legalább régiebb kora romanticusnak nevezett érzelmét.

De Chateaubriand műveivel csak az uj hajnal előhírnöke volt. Nyomon követték De Maistre katólikus bölcsészétével, és Bonald positiv vallásos jogérzetével, Frayssinous egyházi szónoklataival és Lamartine vallásos költészetével, melyet bámulattal vegyes rokonérzettel hallgattak mindenütt, mint egy másvilági szózatot, midőn a Parnasról a Golgotára vitte át muszáját, s a kor kételyei fájdalmának szózata, meditációi hymnusainak mennyei hárfája fenséges hangjába ment át. Egyszerre a vallásos irodalmi sa-

lon központjává vált. A szépszellemek körüle rajongtak; minden arcz feléje mosolygott és Károlyi is korán körébe állt; vele az elsők közt kezét szorított, s költeményei egész életén át lelkes felemelő kedves olvasmányait képezték. Majd a már előbb helyreállított egyházi szónokszer is keresetté lőn. Frayssinous st.-sulpici katedrája körül annyira tolongott a restauratio közönsége, hogy tágabb helyre átvive bár, utódainak Lacordairenak és Ravignannak hallgatói utóbb, a juliusi forradalom daczára, már a Notre Dame óriási csarnokában sem találtak elég tért. És hasonlóan, mint az őskeresztény kor kezdetén, a vallás első athletái csupán védelemre szorultak még, míg az egyházatyák tudománya már a támadásra is átmehetett, történt itt is a vallási restauratio alkalmával. Lamennais első kezdte meg ekkor rendszeres tudományos műveivel a támadást, az egyháztudomány összes terén védve egyszersmind s érvényesítve igazait.

Épen az évben, midőn gr. Károlyi István 1818-ban Párisba érkezett, jelent meg Lamennais újabb műve »A vallási indifferentismus és vallástalanság« el-
len. Ez képezte a saison legnevezetesebb eseményét ujdonságát, s az irodalmi salon asztalain és társalgásában majdnem kizárólag uralkodott. Olvasták és bírálgatták, elragadtatva helyeselték és kárhoztatva ostromolták, védték és fordították. Szerzőjét mindenfelől üdvözölték, a szent atyától kezdve a fejedelmek és theologusok, az ellenvéleményűek és tudósok. Midőn már azt vélték, hogy többé sem a tudomány, sem az erény, sem a tehetség, sem a szentség nem képes a vallástalanságot, ugymond e kor egyik magas szel-
leme, legyőzni, ez egyszerű könyv meglepett erejé-

vel mindenkit, hívőt és hitetlent. Körülötte sorakoztak kora legnagyobb szellemei, mellette és ellene. A keresztes hadak vitézeinek ivadéakai és Voltaire unokái, mint Montalembert mondá, kihívták egymást nyílt párbajra, mintegy e magasb istenítéletbe helyezve reményüket a hitetlenség tömegei ellen. Lamennais és iskolája képezte ezentul sokáig, évtizedeken át, az egyik központot, a mint a felvetett vallási kérdés e táborának egyik hatalmas vezetőjévé lőn. A salonok causeriejét pedig folytonosan nem kevésbbé sűrűn foglalkoztatta. És mély hatása alatt a legelőkelőbbnek asszonya, az emelkedett lelkű Duras herczegnő, letéve belletristikai tollát, ezentúl keresztény vallási reflexiók írásával foglalkozott, mit akkor nem egy tisztelője és társnője követett.

A Bretagne, hol Chateaubriand és Lamennais ugyanazon tengeri kikötővároskában láttak napvilágot, lőn egyszerre Franciaország Galileája, melyből új apostolai származtak. Itt Lamennais la chaisnaiei ősi birtoka magányában majd látogatva találkozott és társaságában tartózkodtak, majd nála tanulva, egész iskolát is alkottak e kor nagy theologusai és államférfiai, szónokai és költői: Berryer és Lamartine, Gerbet és Salinis, a két Guerin és Morovannais, Breil de Marzon és La Provostaie, Lacordaire és Montalembert stb. koruk mindannyi kiváló szellemei. A mester, ki mint gyermek még a lappangó hivek áldozó rejtekhelyei ajtaját őrizte üldözőik berohanásai ellen, maga is majd ezek Saulussává s ebből ismét Paulussá megtérve; — most az első hitvallók s egyházatyák bátorságával és tudományával hirdette a szenttudományt. Mire maga köré gyűjté kora nagy el-

méit és jövő apostolait, s itt mint a thebaisi puszta anachoretái visszavonulva a sivatag szirtjei mögé, a zugó tenger partjai hosszában és a mögöttök elnyúló tölgyesek árnyában járnak karöltve, olvasva és tanulva, mint akár az őskori Jeromosok és Vazulok, a Gergelyek és Chrysostomok, egykor az Ilisus s a tenger partjain, Athene s Alexandria iskoláiban gyakorolva magokat a sz. írásban és tudományban, a szónoklatban s apologeticában, együtt élve barátságban és közös társaságban e világon kívüli magányban. Mig a mester, kinek lángesze s ihlete őket áthatotta, mint egykor a keletkező egyházzal felburjánzó felekezetek apologetáinak és controversistáinak nem egyike, és akár egy másik Tertullián vagy Origenes küzdve a pogány vallástalanság és erkölcsi elfajulás ellen, élet-halálra, szenvedélyesen és elkéseredetten, végre maga is kemény és szigorú, tekintet nélküli erőszakosságával és tulzásával, átmegy a józanság s a tekintély-tisztelet határán, s polemiáival és controversiaival szakadárú lesz, elmerülve utóbb a forradalmi szabadság és democratia tulzásainak árjaiba; és midőn ennek homlokára keresztet akar vetni, ő is szélső soraiba áll. Mert valamint a politikai szélsők pártszenvédélye rendesen tulhaladja hazafiságukat, úgy a vallásos eszmék tulzóinak fanatikus szenvedélye is nagyobb vallásos érzetük-nél, és gőgük ilyenkor rendesen szakadásra visz. Az apostolok néptribünökké válnak, és kiegyenlíthetlen fogalmakat s elveket akarván egymással összeegyeztetni, eljutnak az elvek szellemi quadratura circuli feloldhatlan problémája tehetetlen s eredménytelen oldozgatásának törekvéséhez, mennyei vi-

siókat pokoli látványokkal kavarva össze; mint épen Lamennais-val is megesett, a *Paroles d'un croyant* és *Livre du peuple* végső iratai ábrándjaiban.

De azért a felkeltett jó szellem és iskolájának nemes köre túlélte a mester apostasiáját s annak összes tévedéseit. — Gerbet és Salinis koruk példányszerű apostolai, theologusai és főpásztorai lőnek. Lacordaire és Montalembert iskolájukkal és munkáikkal, elragadó szónoklataikkal és a napi sajtó érvnyesítésével a katholicismus legnemesebb s leglángolóbb apologetái voltak, kik a tudományban és a nagyvilágban, a parlamentben és akadémiában a katholicismus eszményeit és vallásügyét a legmagasabbra emelték.

De hogy erről itt így részletesebben szólok, indokolja gr. Károlyi István egész legbensőbb élete, mert ő is akkor ez iskola hatásai alatt állva és nevedve, annak határozott hive lőn; s ez vallásos buzgalmának és szellemének alapvonásává vált. E magas szellemek felható ihlete és emelkedett törekvése megragadta őt is, és vezérelte egész életén át. Ez képezte annak azontul teljes kiindulási pontját és lényege legjellemzőbb, legnemesebb részét. Lacordaire Notredami conferancejai és Montalembert gróf kamarai szónoklatai vallásos szellemi élvezeteit, az előtte legmagasbak: Bossuet és Fenelon mellé sorolta. Magyarországi szent Erzsébet élete híres írójának, s ivdekának Montalembert grófnak később bensőbb barátságába is jutott. E vele rokon szellem eszményképe és hive lőn. Ismételve felkeresték és látogatták egymást. Montalembert nálunk is főtí

kastélyában látogatta őt. Ércszobra pedig, mint ideálja képe, mindig előtte íróasztalán állott.

Igy fejlesztette István grófban a világ legmagasabb és legszellemesebb társasága a legmélyebb vallásos érzetet. És míg a világfiak Párisban minden mást inkább kereshettek és találhattak, mint valóságos áhitatot, és hol azt mások jó erkölceikkel elveszthették, az ő nemes lényé az itt is ápolta s fel-emelte. Nem is volt ez nálunk példa nélküli. Oly erős hatást gyakorolt az újabban feléledt vallásosság szelleme, hogy a kor forradalmi és haladási mozgalmai, rationalisticus és materialisticus elvei daczára, legnagyobb reformerjeinket is: Széchenyit és Eötvöst ekkor mélyebben megragadta. Az alapjában mélyen vallásos érzelmű és nevelésű Széchenyi István, verseng Wesselényi Miklóssal a magán imákban. És Franciaországban utazva, a latrappi kárthausi zárdában nagy áhitattal vezekelve, böjtölve, asketikai önmegtagadással lépnek be, bűnbánat és gyónásra, a bár a náluk is felmerülő skepticismus ellenére.¹⁾ És Eötvös Karthausijában a divatos sentimentalitás világfájdalom érzetén túl is áttör a hit erejének mindent kiegyenlítő és enyhítő alapeszméje. Míg főművében, a XIX. század eszméiben, már a keresztény vallási civilizáció s erény alapján, annak szellemében elvei és tanai gyakorlata által tartja csupán az emberiség, az állam és társadalom feladatait megoldhatóknak. Valamint hogy így vélték azt minden kornak nagy elméi és mélyebb kedélyei; a Sz. Pál tanától, mondják, már áthatott Senecatól és Lac-

¹⁾ L. Zichy Antal Széchenyi Naplója.

tantíustól, vagy akár Aquinói Tamás theosophiájától kezdve, egész Guizot és Thiers mai állam és társadalmi szabadsági eszményéig. De azt tanúsítja a történet és tapasztalás is, hogy a kereszténység ezen vallás-erkölcsi befolyása, a mint regenerálta Róma világa hanyatló társadalmát, úgy maig is az összes társadalmi és állami reformok forradalmi után, mindig restaurálja és bizonyára jövőre is restaurálni fogja örök elveivel a forradalmak által felzaklatott és köztök elhanyatló emberiséget.

De míg eme vallásos érzet nagy hazai reformereinknek akarateréje szilárdítására s eszményeik nemesítésére s emelésére szolgált, mint Széchenyinél s Eötvösnél; addig gróf Károlyi Istvánnál az nem maradt csupán elv és érzemény, hanem élet-gyakorlattá lőn. Eötvös társadalmának keresztény elmélete Károlyiban cselekvésbe menve át, mint egyénben megtestesült. És a ki üdvös működését, áldásos életét, áldozatkészségét, hazaszeretetét, a műveltség és polgárosodás ügyéért lelkesedését, és végre felebaráti jótékonyosságát tapasztalta, elmondhatta volna Eötvös társadalmi individuuma definitióira, helyesebb, nemesebb értelemben azt, mit Platonak embere definitiójára bírálói mondtanak, en hominem! Mert ezen vallásos positiv tételes alap képezte nála nem csak az eszményt és vágyat, az akaratot, a megnyugvást és vigasztalást, de ez szabályozta cselekvését is, a vallásnak s erénynek gyakorlatát. — Ennek kifolyása volt minden elve, szava és tette. S ez volt egyszersmind a talaj, melyen állott és magasra emelkedett, s e szempontból méltatható azért egyedül nagysága is. Nem is időzöm vala másképp a férfiú első kora hatásainál

és körülményeinél, ha ezek nem képeznék egész élete, jelleme és szelleme kulcsát s alapját. — S ez oly szilárd alapot vallásos mély érzete mellett, minden érzelgésen vagy rajongáson túl, a hit ereje és a komolyabb vallástanulmány által nyerte. Mert tanulta, olvasta, ismerte a theologia tágköre mélyebb alpműveit, sőt elvontabb nagy kérdéseit, az egyháztörténelmet egyaránt s a dogmát. Belőlök oly erőt és tanulságot merített, melyet korunk sem szabadelvű, sem theosophisticus állami és társadalmi doctrinái nem ingathattak meg, bármily hive volt is a haladásnak és szabadságnak. Elmehetett a kor eszméi végleteig, elismerhette azok követeléseit, a nélkül, hogy vallásos érzetében megingott, vagy eltévedhetett volna; mert valláserkölcsei mély érzete, ereje s ismerete, mind ennek kellő határt szabott.

A különbség ebben, közte és korunk ugynevezett keresztény vallásos szabadelvű iskolája doctrinair államreformerei közt, lényeges volt. Mig ezek rendszeren hosszas bölcsészeti és politikai, sociologiai és tapasztalati tanulmányaik és rendszereik nyomán okulva, a végelemben rájutnak, hogy sem a legszabadelvűbb kormányformák, sem bármily szabad községi szervezetek és individualismusi legtágabb jogok nem képesek az emberi törekvéseknek s óhajításoknak méltón s kellőleg megfelelni, visszatérnek egyszerűn a lelkiismeret vallási nagy és örök igazságaira, melyeket az egyház oly világosan állít fel, mint az emberi gyarlóság egyetlen panaceájához, s ügyes rendszereket construálnak belőlök, mint akár Tocqueville és Eötvös. Addig Károlyi Istvánban az egyszerű nemes, vallásos hívő áll előttünk, ennek elvei-

vel, kötelességérzetével, minden egyéb doctrina és systema nélkül. Ezzel pedig úgy állhat az eredményben, mint a legmagasb elmélettel szemben áll annak bár olykor öntudatlan, egyszerű, de nemes gyakorlata; vagy akár az egyszerű keresztény hívő nagysága a mesterkélt és csinált bölcészeti nagyság mellett. Azért Károlyi a legkisebb vallási kötelességtől és gyakorlattól, a mindennapi ájtatos fohásztól, kis imáktól és nagy isteni tisztelettől kezdve, melyeket egy napon sem mulasztott volna el soha, egész a feláldozó szeretet legmagasabb parancsáig és tényeig, s az evangéliomi tanácsok fenségeig teljesíteni igyekezett az egész vallástörvényt. S ebben helyezte boldogságát, ez érzettel igyekezett azután boldogítani másokat, családját s embertársát, hazáját és a társadalmat. Mert a keresztény vallásos valódi reformot magán az egyénen és így saját személyén kezdve vélte létesítendőnek, hogy az az egész társadalmat üdvösen áthathassa.

S ebben valóban, a mint ily tökélyben Károlyi István gróf ritkította is párját, de csak a keresztény kötelességet teljesítve, nem képezett és foglalt el valami kivételes külön állást. Oly természetes volt ez nála és oly kevésbé tért el hasonló, legtisztességesebb, közönséges nemes alakjainktól. Nemzetünkben megvolt mindig és meg van maig is, daczára az újabb hitetlenségi és vallástalansági, positivismusi és materialisticus áramlatoknak, vagy csak a divatos félműveltség és felületesség kinövéseinek, azon mélyebb vallásosság és szigorúbb erkölcsi érzet, mely a frivol életet s anyagelvies tanokat mindig repudiálja.

Nem is gátolták mindezen vallásos elvek és

gyakorlatok Károlyi István grófot az élet nemesebb örömeiben. Ellenkezőleg fokozták azok magasabb élvezetét. Nem zárkózott el a nagy életnek ily főurhoz intézett követelményeitől, nem a reform és haladás, nem a hazafiság és politika, a társadalom, tudomány, művészet s irodalom, s általában a magasabb világi lét és műveltség igényeitől.

Vallásos lelkesedése magasb érzületével együtt épen úgy magával hozta a magasabb francia társadalom nemesebb kedvteléseit is. A forradalmi katasztrófa nagy szenvedései és szerencsétlenségei, mint a vihar által megtisztult lég, tisztítólag hatottak e társaság erkölcsére is, s a hogy újra felemelte ismét fejét, nagyobbára letette öntelt gőgjét, feszes modorát, frivol erkölcsét s exclusiv életét, mely a tehetség és műveltség helyett, addig nagyobbára csak a születési előnynek adott elismerést. De megtartotta azért kelleme és finomsága előnyét. A régi udvarias francia etiquette s elegancia mellett most a számkivetésből importált komolyabb angol lovagias szokások is foglaltak tért, vele a férfiasabb vadász-sport-gyakorlatok szokásba jöttek. S István gróf mind ez iránynak hódolva, egyik első lelkes művelője s átültetője lőn hazánkban, ha nem is minden mást háttérbe toló szenvedélyének, de férfias gyakorlatának.

Bármennyire felvette is azonban magába az európai magasabb élet és szellem műveltségét, azért magyar alapra helyezé azt, megőrizve hazafiúi érzetét s a nemzeti szellemet; nem vette fel a cosmopolitismus beteg hajlamát, hogy csupán világpolgár kívánt volna lenni, vagy internationalis existenciát negédelni, mint a gyenge és kóros jellemek. Nem kül-

földieskedett a külszokások üres majmolásával és felületes mázával; mint az sokaknál egyedül képezi a külföldi tapasztalatok eredményét, melylyel letörölhetni vélik a hazai érzetet, az alacsonyabb szokást és életet. Mert ebben is áll Verulami Bacon mondata, hogy felületesen izlelve megtéveszt, mélyebben merítve megerősít az életre. Széchenyi és Károlyink és társaik akkor így merítették belőle erősödést, s azért követte külföldi tartózkodásukat és tapasztalataikat áldás és haszon a hazára.

Előttök állt a külföld magasabb élete mellett hazájok elmaradott léte. Annak haladása és restauratiója minden nyomon emlékeztette őket, mily reformokra van ennek is szüksége; mennyit kell itthon is restaurálni, hogy kell a nemzet jogait s alkotmányát, nyelvét s irodalmát és minden előtt vesztett önállását helyreállítani.

S a mint néhány év multán István gróf visszatért, azonnal hozzá lát ő is a munkához. A nemzet épen akkor ébredt magasabb öntudatra. A nemesebb erők számára Széchenyi reform-törekvései által kiválóbb pálya nyílt; a nemzeti reform munkája vele megkezdődött. Károlyit is mindjárt munkásai sorában találjuk, és ha nem is visz vezérszerepet, de Széchenyit testvéreivel együtt mindenben támogatva munkálkodik. Az Akadémia s a gazdasági egyesület felállításánál, a gőzhajózás és lófuttatás, a lánczhíd és kaszinó, a felolvasásokra társulás aláírási ívein nevét mindenütt ott találjuk.

E korból való legszebb alkotása Fót is. E helyen, melyet nagy nemzeti visszaemlékezések vettek körül, hol felette Mogyoród régi XII. századi monos-

torával állott, mely alatt az Árpádházi királyok Salamon és Szent László vívták testvérharcaikat, s a monostor alapításával vezeklék bánatukat, — mire a monostor is elpusztult a fővárost dúló csaták közt, és vidéke mint homok sivatag állott és vette körül ezt, — rajta Károlyi szép kastélyával, nagy parkjával és fényes templomával új kies oázist alkotott. És alkotá azt a legnehezebb körülmények közt, melyektől még a merész alkotó, Széchenyi is visszarettent. Mert a mint Fóton gyakran látogatja barátjaival Károlyit, úgy élcel szellemesen a nehéz feladat felett, naplójába jegyezgetve, a hely magyar neve és franczia értelmével majd foltnak, majd hibának »Fót c'est faute« mondogatva azt. Mégis az oly fényesen sikerült, hogy a sivatag futó homoka közt is a nyájas szép liget, a fővárosi magasabb körök, s annak kilátogató közönsége legkedvesebb mulató helyévé lett. Nem is említve mintaszerű iskola és lelkész lakát, azóta módossá lett lakóit, művészi alkotású bazilikáját; míg kastélya termeit a tudomány és művészet remekei díszíték. Mert könyvtára is egyike lőn a legválogatottabbaknak, mely a régi s újabb egyházi s világi irodalom összes classicusait, de főleg a francziának minden kincseit magában egyesíté. Különösen az egyházatyák nagy műveivel az újabb egyházi szónoklatot is; s ezt itt, hol előbb a helység múlt századi ura: gróf Fekete, követve az akkori encyclopedista irodalmi divatot kis Sanssoucci-féle lakában Voltairenak és Diderotnak emelt irodalmi templomot. Helyébe most, a mint István gróf bazilikát és palotát épített, vallásos lelke eszményeivel, az ősz magyar hajdankor középkori nemesebb szelleme is mintegy feltámadott, a temp-

lommal, könyvtárral és művészettel, minőt Mogyoród hajdani híres monostora sem láthatott, s a mint az ádázan csatázó magyar szent királyok helyett, majdan itt mellette a Gödöllőt lakó magyar király és király-aszszony erre sűrűn járva, Fót ura palotájába nyájasan belátogatott.

Körülvéve ez ős hagyományok által és e szellemi kincsek közt, csendes és boldog házi körében élte ennek örömeit és gondjait. Bár többször meghatotta a fájdalom és szenvedés, midőn egymás után kétszer veszté nejét és gyermekét. De ily magas lelkeket még a szerencsétlenség is magasbra emel és nevel. S a mint második szeretett neje: gróf Eszterházy Francziska üdülése végett újra felkereste a külföldet, utja és ájtatos vonzalma most ismételve a keresztény világ fővárosába vitte Rómába, az apostolok fejedelmei sirjához és az egyház fejéhez, a szent atyához; úgy lelke ujabban erősödött ez által hitben és tudományban. És felemelkedett azontul még az egyház disze és fénye vágyaig, az egyházi művészet szereteteig. Ott nyerte ez iránt azon magas lelkesedését, mely őt hazánkban a monumentális egyházi művészetnek első helyreállítójává és megalkotójává emelte.

Róma volt akkor már, mint a világ-egyház fővárosa, a magasb műtörekvés központja. Mig Párisban a restauratio alatt is sokáig az empir művészetének fanyar antik classicismusa, Dávid és Gros, Girar-

det és Ingres s a már emelkedő Horace Vernet által gyakorolva, örökös allegorikai és véres csataképei alkotásának folytonos szolgálatában állottak: a Hectorok és Achillesek, Andromachék és Daphnék alakjait váltogatva, a császár száz csatája jeleneteivel Abukirtól Auszterlitzig, Lipcséig és Moszkváig; és csak későn emelkedik Delacroix és Flandrin egyházművészeti újabb iránya, előbb a ködös romanticismus, majd a világosabb középkori keresztény világnézet történelmi alapján; addig Róma műtermeiben már Overbeck és társai ugynevezett Nazarenus iskolája mű-iránya emelkedőben volt és vele a tisztább egyházművészeti alkotások más irányai is versengtek. Lajos bajor király, mint fejedelmi műpártoló, látogatva a műtermeket és megrendelésekkel ápolva és segítve a művészetet, divatba hozta azt. Egy napon a francia új vallási iskola egyik lángszelleme: Lacordaire is Rómába látogatva, hogy a Domonkos szerzetet újra szervezze, betért a Via Appián elhagyottan pusztulóban álló San Sisto Domokos zárdába, mely egykor mint a művészet egyik bölcsője, a szerzetnek annyi művészt szült; s hol Fra Angelico Fiesole annak legnagyobb mestere időzött, iskolát alkotott, és tanítványokat képezett, kiknek műveit s életét ugyanekkor a tudós Marchesi szerzetes atya kitűnő műve, a »Domonkos művészek« több kötetében adta ki. Lacordairban és művész szerzetes társaiban Besson és Piel atyákban felébredt ezzel az eszme, hogy itt a Domonkos egyházművészetét is újra felébreszszék. Mig ugyanekkor a híres Rossi is megkezdte volt a katakombák őskeresztény művészete és régiségei tudományát újabban feleleveníteni kuta-

tásaival és munkáival, melyet napjainkban oly magasra emelt.

Gr. Károlyi István előtt is ezzel újabb világ nyílt, melyhez fogékony lelke melegen csatlakozott. Gyakran látogatta a műtermeket, megismerkedett a művészekkel, segélyezett és foglalkoztatott többeket, tisztelte és nagyrabecsülte a lángheví Lacordaire igyekezeit, méltányolta Rossi vizsgálatait s vele barátságba lépett, melyet élete végeig fentartott, istápolva tanulmányait, s először közölvén vele általam hazánk e nemű, az Alpeseken túl páratlan ókeresztény pécsi katakombai cubiculuma falképeit.

Ezen műélvei és buzgalma közt támadt benne a magasb eszme is, hogy a fői templomot, melylyel boldogult vallásos neje emlékét megszentelni kívánta, most mint egy őskeresztény bazilikát a középkori monumentalis izlésben alkotja meg. Ezzel pedig egy oly új tért kezdett nálunk megint művelni, mely bár a nemzetek műveltségi életének és nagyságának legfényesebb jelzője, hazánkban addig parlagon állott. De őtet e térre is vallásos buzgalmának ethikai érzete vitte inkább, mintsem a művészet aesthetikai érzéke. És bár a francia restaurációval fejlődött romanticismus középkori műeszményei adhatták gróf Károlynak is már az eszmét ez alkotására, ismeretes, hogy akkor még ezen izlések történet-művészeti alapja kétes vagy csak kezdetlegesen ingatag volt. A középkori műtörténeti stýltan e részt még a külföldön is épen csakhogy fejlődése gyermekéveit élte; nálunk pedig alig hogy szóba is jött. A gyakorlati utánzás megelőzte volt e téren is az elméleti tant, midőn még Lajos bajorkirály is ta-

lálomra jól-rosszul utánozgattatá müncheni egyházi és más alkotásain a középkori műízléseket. A tapogatódzás, az experimentálás stadiumában állott tehát még e műalkotás, s így kezdődött az a fóti bazilikával is, külföldön utaztatván erre István gróf építőmesterét, hogy megoldja feladatát. Természetes, hogy egyelőre eredeti szervezetes alkotás helyett csak ily mű-példányok részleteinek másolatai jó és rossz összeállítását eredményezhette. Hasonló volt ez akkor a romanticismus alapján a középkorból átvett inkább érzelgés, mintsem alapos tanulmány nyomán keletkezett minta-utánzásokhoz, melyeket az ábránd és szeszély akkor historiai műértelem nélkül alkotván, inkább a ködös légben függöttek, mintsem hogy a valóságnak megfelelhettek volna. De az alaposabb mű-tanulmány csakhamar tisztázta és kimutatta ez izlések művészi valódi alapját és szervezetét. És ma azért méltán dicsőíthetjük ama kiváló szellemeket, kik magas érzelmüktől és sejtelmüktől vezetve s mintegy kora hajnalon indulva utat törtek, ezzel pedig korukat szinte megelőzték. Mire azután az ismeret teljes napja megvilágítá a műtudomány e terét, felismertük középkori saját hasonló nagy alkotásainkat is, bár ezekből, Vergillel szólva, »etiam periere ruinae«, már alig találtunk mást, mint azok végső romjait. És ha sikerült még ezekből is nem csak rekonstruálnunk nemzetünk műtörténetét, hanem fentartanunk vagy épen restaurálnunk annak legtöbb műemlékét, e közt is el kell ismernünk, hogy gróf Károlyi István volt az, ki fóti bazilikájával első kezdte az egyházművészetet restaurálni nálunk.

Hasonlón az első egyike volt, ki bőkezűn kezdé

pártolni a magyar művészetet. A leghiresebb magyar festő-művészek egyikének, Markónak, iskolájának és tanítványainak pártfogója lett ugyanekkor. S ez iskola legkitünőbb növendékét, Ligetit, mai művésztünk egyik diszét, ő taníttatá, utaztatta és foglalkoztatta. Hasonlón alkalmazta a római Teneranit és Zülich magyar szobrászt, Blaas festőt az Arsenál freskói mesterét, ki önéletiratában is dicsőíti udvarában tartózkodását; valamint Ybl építészt, kit elől kell vala említenem, — a főtí templom alkotásánál építészeti és szobrászati művei kivitelével, oltár- és falképei dus festményeinek készítésénél. Mind ezzel pedig épen úgy a hazai művészetnek akkor első s még majdnem egyetlen magasabb emelője volt; valaminthogy a sirja felett emelkedő főtí templom égbe nyuló tornyaival hirdeti vallási- és műérzetét s egyaránt örök emléke élő hitének, páratlan vallásos- és műáldozatának.

E közt hazatérve folytatta a közügyek terén melegen résztvéve, üdvös munkálkodását. A harminczas és negyvenes évek kezdetén még sérelmi, gravaminalis s a végén már forradalmi politika közt, a jobbakkal az ő politikája is inkább a helyreállítási, reformeri, restaurationalis politika volt. Ő ezt is magán kezdte, személyén, házában, családjában az ősi erényt, vallásosságot helyreállítva s ápolva ment át a hazai közezőlok előmozdítására, s ebben is egyszerűn a jó tett s nem a szép szó embere volt. Mert e korokban, midőn a politikai szó és toll már nem csak

szabadabban hangzott, hanem a gyűlések termei karzatain s a hirlapokban uralkodott; s a szabadelvűség is inkább a Rotteck-Valker-féle irodalmi phrasisokban hangzott, melyek akkor a hazafiság és szabadság főmértékét képezték, mintsem tetteben nyilvánkozott, — gr. Károlyi hallgatag liberalismusa valóban nagy, szabadelvű tényeket vitt véghez. Egyike volt az elsőeknek, ki a jobbágyságnak az uri jogoktól való felszabadítását és megváltását létesítette, és Széchenyihez csatlakozva, már a közadózást is sürgette. Ekkor lépett ki mindinkább a közéletbe is. Mig végre ennek mind élénkebb politikai fordulata őt is magával vitte.

Mert a mozgalom a mily nyugodtan kezdődött, oly erős áramlattal ragadta meg a lelkesebbeket. A mint e közt a francia forradalom kiütött, hullámai csakhamar átesaptak hozzánk is, és mindannyian észrevétlenül a forradalom közt meglepetve állottunk. Az egész világ megrázkódni látszott; minden a legalsóbbtól a legfelsőbig megingott; a fejedelmek trónja, koronája s esküje szentsége, a népek bizalma, hite s hűsége. Fegyvert fogva egymás ellen felkeltek jogaik és szabadságaik védelmére vagy kivívására. Mig ehhez nálunk a szabaddá lett tudatlan szolganép idegen ajkú egyik része felizgatva, saját hazájára emelte az árulás testvér-gyilkos karját, felszabadítója, saját ura és nemzete ellen.

E szerencsétlenségben a nemzetet, mely e hazát alkotta és fentartotta, csak egy eszme hatotta át: megmenteni a nemzetet és a hazát, annak függetlenségét és szabadságát. És ott is, hová a reform és haladás utat nem talált és hol a forradalom és felkelés soha

nem nyerhetett kedvező fogadást, az ősi udvarház s a kastély fedele alá betért a haza vészét hirdető kiáltás. A honfi sietve hozta áldozatát a véres harciba, életét és vagyonát. És hogy hiányozhatott volna az ország legáldozatkészebb fia, midőn a főúr odaadta a haza oltárára kincsét, a főpap letette arany keresztyét, a köznemes és paraszt levágta ezüst gombját. Az agg s az ifju egyaránt kirántotta hüvelyéből kardját. Károlyi is nemesak hogy előhozta dús háza ezüstjét, aranyát, hanem mint az ország első megyéjének: Pestnek nádori helytartó főispánja, kibontotta zászlóját, oda állította a küzdők sorába magát s vezette két fiát, vezérletük alatt állítva fel egy lovasezredből, a Károlyi huszárokból álló hadát, hogy az ország déli határán feltámadt szerb pártütők ellen megvédje a hazát.

Nem a forradalom szelleme, nem a hatalom elleni felkelés eszméje vitte őt sem, mint a legjobbakat s a legtöbbeket a küzdelem terére. A legitimitás s a trón iránti hűség, egyesülve még ekkor is a haza szeretetével, lelkesíték s nemzete és családja magas tradíciói vezették és határozták el őt is, az összeütköző kötelességek e tusájában; mint történelmünk folyamán át annyiszor a nagy honfiakat akár a Bánkbánokat és Peturbánokat, a Hunyadiakat vagy az utolsó Zrínyieket a korona s az ország fentartásáért, a nemzet s alkotmánya megvédelméért.

De azért a leverő felkelés legnemesebb áldozatai közé jutott. Nem szaggatom fel a sebeket és nem említem nemes szenvedését a hazáért. Máig ajkról-ajkra jár és fel hangzik még vegyesen felőle, mint monda a tény és hagyomány, hogy kellett a közel fél millió összeget,

melyet a vész idején áldozott a hazáért, most újra másodszor mint sarczot lefizetnie személye megváltásáért és börtöne szállásáért. Mint állott rettenthetlenül birái előtt s kérdéseikre röstelte kimondani még a választ is, hogy nem a haza szent földén született; és hasonló többi más, mindannyi tanusága hazafiui jellemének és hűségének.

A nemzeti ügy diadalai és hajótörése közt is azonban csak egy szava, egy eszméje volt, a győztes és vesztes római államférfiué és hadvezéré: quassas reficere rates: a viharzuzta hajót helyreállítani, a megfeneklettet a zátonyról kiemelni, se törekvésben nem esett soha kétségbe a haza sorsa felett! Nem esküdött boszút. Nem menekült a külföldre, a számkivetés keserű kenyerére, hol egykor boldogabb napjait élte. Nem járt fel s alá a hatalmasok lépcsőin, mint a nagy költő Dante, számkivetése keservében mondá, könyörögve kegyelmet magáért, vagy csak szeretett hazája felszabadításáért. Most, hogy a haza szenvedett, itthon akarta ápolni s ápolta is azt nyomorában és szerencsétlenségében. A vallás vigasztalásaitól áthatott lélek bizott Istenében és végzetében, a nemzet multjában és jövőjében, törvényes jogában és szívós életében. Majd fejedelme nemeslelkűségében is.

Visszatérve Főtra, ott kezdte a munkát, hol azt tegnap a vihar alatt félbehagyta. Volt mit újra helyreállítani. Csatlakozott ebben Deák Ferencz és Kemény Zsigmond kiegyezési politikájához. Élt benne is, mint Deák nemes lelkében, a törvényesség és méltányosság ugyanazon kiirthatatlan jog érzete, mely nem volt képes másképp gondolkozni, minthogy má-

sokban is ezt kell keresni és feltenni. Erre alapíták a jobbak hitöket, erre meggyőződésöket. És valóban e hittel győztek. Legyőzték a balsorsot és az önkényt, a tulzást s az ábrándot, a félreértést s a kétséget, a habozást és félszepséget. Azért a kétke-dőkkel és pessimismussal szemben, mely akkor a ke-délyeken annyira uralkodott, akárhányszor hallhat-tuk őt is mondani, a hányatás és reménytelenség legsö-tétebb napjaiban: »Ne hagyjuk el magunkat s Isten sem hagy el minket!« E tanulság pedig talán még maig sem multa idejét, a kivivott harcok után, a folytonos átmenet nehéz és küzdelmes perczeiben.

A várakozás bölesnek bizonyult ezen politikája mellett, mégis sok volt azonkívül a társadalmi téren teendő, a mi a tétlen fájdalom és gyász szomoru napjaiban nem igen várhatott a vigasztaló segélyre és serkentő tettre. És Károlyi e téren most sürűbben volt feltalálható, mint valaha. Ekkor lépett a nemzet szellemi és anyagi érdekei felsegéléseül újabb nagy adományaival s alapítványjaival az Akadémia ügyei előmozdítására az igazgatóságba s a gazdasági egyesü-let elnökségére. A fóti versenyek és vadászatok kö-rébe gyűjték a magasb társaságot. De Fót nem volt többé csupán az enyhítő oaz, hanem a hazafiui törek-vések egyik főpontjává lett, hol a még vérző rokkant honvéd és az elzüllött magyar író első talált vigaszt és segélyt. Együtt esett ki mindkettő kezéből a kard és a toll, és együtt karöltve bujdosott sokáig, míg az életbe visszatérhetett. Károlyi az elsőik közt volt, ki segélyével a legjobbaknak kötözé sebtét s éleszté életét.

Fótnak már régóta volt irodalmi neve. Itt kelt

fel napjának egyik hajnala. Itt hangzott fel jobb napokban Vörösmarty fóti dalának vig szózata, a Fáy András által itt tartott irodalmi szüreteken; s itt nyert István gróftól költője, a legnagyobb magyar classicus, díjul fóti szőlőbirtokot érte. A kis magyar iróikörnek symposionai helyévé vált azontúl. De már 1828-ban Kazinczy itt Károlyi udvarában hallotta életében a legszebb magyar egyházi szónoklatot, Mericzei esperes ajkáról, melyen »eltelik örömtől és gyönyörtől, a nyomós tartalom mellett« ugymond »meglepve a választékos s ujitásaival ékeskedő, lény és szellem szavaival szótt nyelvezete által.« »Mit mondott volna erre« írja naiv szemrehányással, »Debreczen«. És hol előbb ily nyájasan ünnepelt a magyar Musa, most itt megvonulva talált menedéket és hajlékot Sz.-Lászlónak és Kontnak pályát vesztett dalnoka: Garay János; betegen itt időz és jár a parkban, urának karjára, vigaszára és segélyére egyaránt szorulva és támaszkodva. Mi volt ő a többinek? hogy ápolta s gondozta iróinkat? Ki mondhatná meg mindezt, a ki tudja, mily szerényen cselekvé azt. Legendaszerűen hangzik maig a valóság, hogy tartja fel alattomban az egyiket, másiknak árván, özvegyen maradt nejét és gyermekét; s oszt leplezve, hol nem lehet mást, legalább alamizsnát. Majd megveszi ismét másiknak legbecsesebb birtokát, melytől alig képes megválni, könyvtárát, busásan megadva értékén felül az árát, hogy visszatérítve, átadhassa neki ajándékát. Megvásárolja nagyobb áron a harmadiknak is csőd alá került vagyonát, s visszaadja ennek is ez által birtokát. Tulfizeti még, hogy meg is élhessen, egy továbbinak lejárt váltóját. És midőn, az

eddig itthon és künn ritka, ha nem példátlan közadakozás, dús vagyonnal látja el a nemzet legnagyobb költőjének családját, és annak gyámja: Deák, Károlyitól kéri az első adakozást, ő a kívánt nagy összegnél négyszeresen nagyobbbat nyújt át. Mindezen adakozásai folytatását pedig még mintegy meg is örökíteni kívánja, midőn rá a magyar írói segélyegyletet megalapítja. Mondhatnók itt is, mint újabb példában rámutatva, hogy valamint b. Eötvös keresztény civilisatiói eszményeinek Károlyi egymagában valódi gyakorlati kifejezése volt, úgy b. Eötvös hazafias és humanus szép eszméjének e tervét is, a magyar írói segélyegylet megalapítását, Károlyi eltökélése és nagy alapösszege felajánlása hozta akkor létre. De ez sem volt nemes lelkének elég; mert a növekedő alapnak évi jövedelmén túl is felmerülő hiányát külön összegekkel fedezte évek során át.

Mindebben pedig a hazafiságon és tudomány-szereteten, a humanismuson és philantropián túl is mélyebb és magasabb valláserkölcsei ethikai alapérzete vezette. Azért irodalmi kegyeletének és pártfogásának főtere is a Sz.-István egyházirodalmi társulat lőn. Kezdetétől fogva ugyszólván, midőn az apró magból, közel négy évtized előtt keletkezett s az alatt terebélyes fává nőtt, folytonosan utolsó napjáig elnöke volt. Annak valláserkölcsei célja, összekötve a nemzetnek és népünknek jobb irányban művelődésével s hazafiui érzülete fejlesztésével, az ő szép lelkét jellemző vallásosságával is leginkább találkozott. Itt fejté ki azután gyakrabban magasabb irodalmi nézeteit és gondosságát. A mint vele állásom e társulat vezetése élén gyakran szorosabb érint-

kezésbe hozott, elragadott tanuja lehettem sokszor, mikép igyekezett azt nem csupán pártfogásával, meleg részvételével és tanácsával, de tettleges utánjárásával s utasításaival támogatni. Nem feledhetem a napot, midőn a társulat elhatározván a »Családi lapok« és »Ifjusági iratok« magasabb irányban való kiadását, ő maga sűrűn hordatta a francia irodalom hasonló irányú legszebb termékei példányait, s adta órákon át a főtí kastély könyvtárában és sárgateremében, majd a szép parkban is velünk fel- s alájárva, szerkesztőjének az utasításokat, mily eszméket kell a francia példányok alapján érvényesíteni, mily értekezéseket magyarosítani, sat. És ha e vállalat sem tartotta sokáig fenn magát, valamint az azt követett hasonló tágabb körű más ily vállalatok sem, annak oka nyilván kevésbbé komoly és benső családi életünk irányában, közönségünk felületes és romlott izlésében kereshető; mely mindig inkább az üres, divatos s érzékies hiuságok után kapkod az ily irodalom terén. Mit Károlyi ellenben a mélyebb családi élet érdekében kívánt volna az által is javítani. De épen úgy megemlékezhetem arról, midőn napokon át, gyengélkedő lábai daczára, karomon járt, keresni vételre házat a társulatnak, mignem hosszú utánjárás után sikerült ilyet megszerezniünk. A társulat is ekkor oly nagy lendületet vett, hogy tagjai száma ezerekre emelkedett, mit addig és maig alig ért el nálunk más hasonló irodalmi egyesület; üléseit pedig ez időtájt, mikor az Akadémia is még alig mozoghatott szabadabban, nagy s előkelő közönség látogatta, azokat Deák, Eötvös, Toldy számos elvtársaikkal és részvételükkel megtisztelték; nagyobb irodalmi vállala-

lataiban pedig B. Kemény Zsigmondtól kezdve, más vallásfelekezetűek is egyesülve, közreműködésükkel résztvettek. Nem is említem, hogy a fóti kastély ez által ismét magasabb irodalmi központjaink egyikévé vált, melyet az Akadémia s a Sz.-István-társulat, a gazdasági egyesület elnökei, és körei, a Dessewffyek, b. Eötvös, Kemény, gr. Cziráky, a főpapok, Danielik, Toldy sat. sűrűn látogattak. Ugyanezen vallásos érzete vezette Károlyi István grófot a Sz.-Lászlótársulat megalapításával ennek elnöki székére. Ez hasonlóan magasb vallási, hazafias, művelődési, iskolai és művészeti célokat tűzött maga elé. E társulatokban, valamint az írói segélyegyletben elnökségét fentartotta hosszú élete végeig, midőn már mástól mindentől visszavonult, csendes családi körébe, melyet ő annyira boldogított szeretetével és gyöngédségével, és mely viszont páratlan kegyelettel és szeretettel ápolta őt. Többszörös családi veszteségeért pótolta még élete alkonyán is a legnemesebb nő, versengve férje érdemeivel, most fenmaradt özvegye és gyermekei feláldozó szeretete.

Még ekkor is azonban ifjú szellemmel, gyengéd érdeklődéssel fogadta s látta maga körül az utolsó évekig látogatói, családja, rokonai, barátai és tisztelői nagy számát társalgó-termeiben és vendégszerető asztalánál, hol mindnyájunkat elragadott élénk társalgásával, nagy olvasottságával, minden vallási és hazai ügy iránti részvételével és lelkesedésével, a mint a tudományos és irodalmi, egyházi és politikai napikérdések s újdonságok felől leplezetlen őszinteséggel és bátor határozottsággal szólt és vitatkozott, melyeknek folytonosan színvonalán állott. Mindez, ha valakit, úgy senkit nálánál jobban nem képesíthetett volna

nálunk a magasabb magyar irodalmi salon megnyitására. Minden iránt páratlan humanus érdeklődése, tudományos s irodalmi képzettsége, élénk közlékenysége és részvéte erre annyira képesíték, hogy e téren hangadó tekintélylyé válhatott volna. A figyelem, melylyel különösen a legujabb irodalmat, nevezetesen annak francia komolyabb termékeit követte, melyek a mint megjelentek, salonja asztalán azonnal találhatók voltak, erre fordíták rendesen a társalgást. Mindez termeit valódi irodalmi központtá emelheti vala; ha ekkor már aggkora s elbetegesedése ezt engedi vala. Utánna ebben is csak óhajunk maradt fenn. Mert az egyszer és másszor megkísértett kezdemények után, maig sem létesülhetett ily magasb irodalmi salonélet; melyre ma nagyobb szükség lehet, mint valaha, midőn a felsőbb körökben is a nemzeti irodalom érzete tért kezdhette végre foglalni, s az irodalmi körök műveltsége is magasabb színvonalra emelkedett.

A jótéteményekben oly gazdag élete végre is teljes jótékonyágban olvadt fel. Ebben találta élénk tetteire, fenkelt szelleme és nemes szíve a végmegnyugvást. Mint összes erényei, fényes tulajdonai, és tevékenysége, nem az emberi üres ambitio, hanem valláserkölcsei érzetének és lelkiismeretének valának egész életét jellemző egyöntetű kifolyásai, ugy jótékonyágának is ethikai alapja, a mai divatos humanismus ellenében, az Istenhez felemelő caritas és a felebaráti szeretet alapján állott. Érezte, hogy a mint a társadalom feladatai jelenleg messze tulszárnyálják már az államkormányok tevékenységét és jótékonyágát, melynek gyakorlása túlment ezek erején; ugy a mai állami és társadalmi, democratiai és socialis

feladatok megoldására nem képesek, a csupán a korlátolt emberi bölcsészet s a szűk politikai értelem humanitási intézményei; hacsak a vallásos szívnek szeretetteljes bűvhatalma s áldozata nem segít egyszersmind az emberiség baján. — Azért ezt gyakorolva, ennek szellemében, a hol csak tehette, rejtve és szeretetteljesen tette a jót is. Így volt neki a jótekonyság az áldozás öröme és gyönyöre, élvezete és szórakozása. Adományai mind sűrűbbek, mind nagyobbak lettek. Jótékony-egyleteink egyre jobban érezték adakozásait, s ezek közt a jót rejtve szerényen gyakorló fővárosi Szent Páli Vincze-egylet, mint egykor ebben magam tanuja és közvetítője valék, évről évre növekvő összegeket nyert tőle házi szegényei számára.

S ez volt élete vége felé az általa mind sűrűbben gyűjtött nem csak legdrágább kincs a jövő életre, hanem holta után is a legdúsabb örökség, melyet családjára hagyott. Versenyeztek ebben vele már életében, hátramaradt neje és fia, leánya és menyé. Nem sértem szerénységüket, ha azt, mi az elhunyt életét annyira emelte, megemlitem: hogy osztottak halála után is ez örökségben mindannyian: vallásosságában s erényeiben, a közügyek terén és hazaszeretetében, jótekonyságában s a szeretet műveiben. Mint legméltóbb emlékét, így folytatták az általa kezdett egyházak és tanodák, menhelyek és dolgozóházak, és kórodák, bölcsődék felállítását, felszedve beléjük a szegény és munkás gyermekét, felkarolva és segítve az elhagyottat és árvát, a beteget és bérnát. Állítva az éhezőnek és nyomorodottnak népkonyhát, a fővárosban és vidékén, az elpusztult Sze-

geden, az inség napjaiban, számos házaikban, terjedt birtokaikon. — Mind ennek legméltóbb kifejezése azon emlékére épen most azon újpesti gyermek menhelylyel összekötött földműves intézet, melyet az általa felajánlott s övéi által bővített Istvántelken alapítottak.

Ily dúsan tettben, erényben, érdemben nyugasztotta le azután fejét, nem a világbölcsek által vélt örök álmra, hanem a hit ígéretei szerint az örök élet felébredésének hajnalára; hová fohászaival, imáival, tetteivel eljutni vágyott Isten látása és megismerése világosságába és dicsőségébe.

Ez levén vallásos érzettől áthatott élete célja, nem is törekedett soha ezen felül sem előbbre, sem valami magasbra, mint a hová magas főúri léte és kiváló erénye helyezte. De e helyet azután méltón, egész diszével megállotta.

Nem találjuk őt korunk történetének első szereplő vagy magasabb vezérlő alakjai közt, mint ilyen külön dicsőítve és kiemelve, habár mindenütt ott volt s ott lehetett sokszor első sorban is. A családi boldogság és nagy erények gyakorlata sokkal inkább kitöltötte életét, mintsem hogy fényes és nagykörtű szereplésre, bár arra született, vágyott volna. De öntudatosabb és szerényebb is volt, mintsem hogy nagy tettei és kiemelkedő jelleme mellett apró fogyatkozásait ne ismerje, melyek őt nagyobb tevékenységű szerepben a közéletben gátolhatják vala.

Mert ámbár a kitünő férfi és főúr minden tehetséggel, méltósággal s előkelő eleganciájával birt, és fellépése, a mint magasra emelt fővel megjelent, a társaságban és közéletben kedvező benyomást tett: a

természet még is a kifejezés könnyűségét és folyékonyágát látszott tőle megtagadni, midőn tűzzel és hévvel áthatott előadásában szaggatottabban és hevesebben szólt, s nagy eszméinek és sebes gondolatainak ereje sokszor küzdött a nyelv könnyebb kifejezésével. Dús nyelvismerete, mert classicusan beszélt és használta a francziával, magyarral, némettel közben még rendesen, mint régibb uraink, a latint is, — ilyenkor gyakran egyik kifejezését a másiktól pótolta. — Hevesebb véralkata és tüzesen fellobbanó kedélye volt ebben is egyetlen árnyoldala. Ez higgadtabb szónoki államférfiui fellépésében is gátolhatta volna, bármily könnyen leküzdhetni vala mindezt a gyakorlat és tulsúlyban levő erénye, öntudata, bő ismerete és mérséklete. Bár nem volt azért szónok, de lelkes és vonzó beszélő volt. Eszmedús és tanulságos; nyájas és szives társalgása pedig magával ragadott. Mozgékony arcizmai és tekintete kifejezése visszatükrözte emelkedett lelke érzetét; míg népszerűn leereszkedő barátságos modora mindenkit lekötelezett. Lovagias, nyílt s őszinte jelleme és természete benne összefűződött a nagyúri simasággal és gyöngédséggel; aristocraticus fellépése a humanus érzéssel. Tág s emelkedett látköre és tapasztalása, éles elméje és egészséges ítélete minden körben, hol fellépett, annak díszévé tesz vala. És még visszavonultabban is oly magasán állott, mint kevesen a legfőbb szereplők közül, annyira, hogy mindenki a távolban is észrevehette. Ha pedig fellépett, mindenütt a mint emelt fővel, ugy nem csak tiszta, hanem jótékony kézzel ment keresztül.

Nem is maradhatott el ennyi erénytől az elisme-

rés s a hódolat adója. Hazája nagyságai között tündöklött. Az egyház feje legnagyobb becsülésével és kitüntetéseivel halmozta el hívét. Királya s a királyasszony minden lépten kegyükkel kitüntették. A mint megélhetette, hogy az ország koronájával fején láthatta újra a magyar királyt, megadva a nemzet jogát, úgy beteljesedve látta élete egyik célját és vágyát. S a fejedelmi család lakánál átjárva, gyakran nem csak látogatásával boldogítja, de még élete nyolczvanadik születése napján a király, királynő s a trónörökös látogatva hozták üdvkívánataikkal sajátkezűleg Főtra legnagyobb kitüntetésök jelét, melylyel díszítheték, Szt.-István király rendjének nagy keresztjét. Mig a Sz.-István-társulat ez alkalommal adá át a királyi család előtt egyik biboros főpap tagja által a tiszteletére veretett arczképe arany- s ezüst-érmét.

De e földi kitüntetések a mily nagy vagy apró, oly mulékony jelei közt ő már csak a küzdő halandó menyeyi pálmája után vágyott, s annak reményében mellőzött minden más fényt és díszet. Még az egyszerű koszorút is, mely hajdan a hősök és küzdők, a szónokok és költők legnagyobb pályabére volt, mig most a hiuság és kegyelet selejtesen elvegyülő közönséges szokásává lett, — mellőzve tiltá el halálában sirjáról.

De szerénysége nem menekedhetett ettől sem, mint élete annyi más diszétől. Halála után is a főtí basilika fényes sir-csarnokába leszállott nemzeti törekvéseinknek végzetes napjainkban fejedelmi véd-szelleme, Magyarország királynője, hogy letegye a nagy hazafi sirjára az elismerés koszoruját, mint

tette előbb a haza nagy bölcsének, Deák Ferencznek tetemére.

És teszünk mi is most, Tisztelt Akadémia, mitől akkor szerénysége eltiltott, hogy nem tehetvén sírjára koszorút, ma kötelességünket teljesítve, e gyenge szóval rójuk le hálánkat, dicsőítve az elhunytak emlékezetét.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

540 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

TEL. 733-4331

1968

1969

1970

1971

1972

1973

1974

1975

1976

1977

1978

1979

1980

1981

1982

1983

1984

1985

1986

1987

1988

1989

1990

